

MƏMMƏD SƏİD ORDUBADININ NİZAMİŞÜNASLIQ FƏALİYYƏTİ

rik, Nizami bir həkimdir, bir mühəndisdir. O mahir bir filosof, bir coğrafiya alimidir. O, xalqların qövmiyyət və milliyyətini təyin etmək işində bir etnoqrafiya mütəxəssisidir.

Azərbaycanın iqlim və havasını

və bu iqlimdə yetişən şikar heyvanlarını, əhli və qeyri - əhli quşlarını öyrənmək istəyən bir təbiət alimi Nizaminin əsərlərindən çox geniş istifadə edə bilər Nizami qəhrəmanlarının varlığını təsvir etdiyi zaman oxucular onun müqəddir bir şair olmaqla bərabər, qəhrəmanlar qəlbinə malik bir insan olduğunu görürlər".

Bundan başqa hələ 1920-ci illərdə Nizami Gəncəvi haqqında müxtəlif məzmunlu məqalələr yazan ədib Nizaminin 800 illik yubileyinin təşkil edilməsində fəal iştirak etmişdir. 1939-cu ildən başlayaraq Bakıda nəşr edilən müxtəlif qəzet və jurnallarda, eyni zamanda yubiley ərəfəsində buraxılan "Nizami" almanaxlarında "Nizaminin dövrü və həyatı" (1939), "Böyük şairin yaşadığı mühit" (1947), "Nizami dövründə ədəbiyyat" (1947), "XII əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatı və onun klassik Şərq ədəbiyyatına təsiri" (1943) kimi məqalələri, ən nəhayəti isə hazırladığı "Nizami" adlı (1939) opera mətni "Qılinc və Qələm" kimi nəhəng tarixi romanın ərsəyə gəlməsinə zəmin rolunu oynamışdır. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, roman çap edildikdən sonra geniş oxucu kütləsinin tələbatını ödəmək üçün dəfələrlə təkrar nəşr edilmiş, eyni zamanda 1965-ci ildə İ. Peçenevin tərcüməsilə rus dilində çap edilmişdir.

Faktlardan da göründüyü kimi M.S.Ordubadi uzaq keçmişdən bəhs edən bu romanı yazarkən ciddi hazırlıq işləri görmüş, Yavuz Axundlunun da qeyd etdiyi kimi "300 dən artıq tarixi, ədəbi, elmi məxəzə istinad etmişdir. Hətta yeri gəldikcə mənqəblər azlıq təşkil etdiyindən müəllif çox zaman öz yazıçı təxəyyülünə qanad verməyə meyl etmişdir. Nəticədə elmi araşdırmaların məhsulundan mükəmməl bir roman ərsəyə gəlmişdir..".

Ümumiyyətlə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığını elmi istiqamətdə tədqiq

edərək, nəticədə apardıqları araşdırmaların, tədqiqatların yekunu olaraq Nizami Gəncəvi haqqında bədii əsər yazan iki sənətkar vardır ki, Onların biri M.S.Ordubadi (Qılinc və Qələm) digəri isə H.Araslıdır. (Şairin həyatı).

"Qılinc və Qələm" romanı ilə bağlı M.S.Ordubadi xatirələrində yazırdı: "Bu romanı 1939-cu ildə yazmağa başladım. Əsər böyük Azərbaycan şairi Nizaminin dövrünü, həyatını və ədəbi fəaliyyətini əhatə edir. Roman XII əsrin əvvəllərində Şərqdə böyük dövlət təşkil etmiş Səlcuq xanədanının süqut etməsilə yerində Eldəniz oğullarının Azərbaycan Atabəyləri adında bir dövlət təşkil etməsi, Yaxın Şərq xəritəsinin tamamilə dəyişməsi, nüfuzdan düşmüş Bağdad xəlifəsinin mövqeyini mənimsətmək üzərində gedən mübarizələr, bu mübarizələr zamanında Azərbaycanın siyasi və iqtisadi vəziyyəti tarixi vəsiqələrlə təsvir edilir. Bu romanı 1941-ci ilin may ayında bitirib Azərbaycanı verməyi düşünürəm".

" Bu romandan başqa Nizami yubileyi üçün 4 pərdədən ibarət opera mətni hazırlayıram. Opera Nizaminin həyatı və mühitinə aiddir. Musiqini gənc bəstəkar Əfrasiyab Bədəlbəyli yazır"

İkinci Dünya Müharibəsinin başlanması

yubileyin təntənəli qeyd edilməsinə təsir göstərdiyi kimi, əsərin də vaxtında tamalanmasına mane olmuşdur.

Eyni zamanda tarixi bir fakt da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, M.S.Ordubadının "Qılinc və qələm" tarixi romanı əsasında rejissor T.Kazimov tərəfindən pyes yazılaraq 1976-cı ildə M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrında səhnəyə qoyulmuşdur. Pyes mətbuatda böyük əks-səda doğuraraq müəyyən resenziyaların yazılmasına səbəb olmuşdur. Ziya Bünyadovun "Tarixi dəqiqlik mühüm şərtdir", Camal Yusifzadənin "Qılınca qələmin ittifaqı" adlı məqalələri əsərin səhnə təəssümünü əks etdirməklə yanaşı, "Qılinc və qələm" romanının süjetinin təhlilində də yönəldilmişdir.

Qılinc və Qələm" romanı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində silsilə tarixi romanlar yazan M.S.Ordubadının yaradıcılığını

da sonuncu tarixi romandır. Qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan ədəbiyyatında Nizami Gəncəvi obrazını dövrünün tarixi hadisələri kontekstində ən mükəmməl şəkildə ilk dəfə işıqlandıran bədii əsərdir. "Qılinc və qələm" sözün yüksək mənasında, obrazlı təfəkkürün gözəl nümunəsidir. Bu əsərdəki təsvirlər yüzillik bir tarixin canlı təsviridir. Əsərdə bəzi təsvirlərdə macərə romanı ünsürləri, xüsusilə "Min bir gecə" nağıllarının təsiri də görünür.

Romanda

bu təsvirləri Dilşad, Səba xanım Darrə-tülbağdad surətləri ilə əlaqədar olan təsvirlərdə görə bilir.

Akademik İsa Həbibbəyli "Böyük ədəbiyyat nəhəngi-Məmməd Səid Ordubadi" monoqrafiyasında yazır: "Qılinc və qələm" Nizami Gəncəvinin və müasirlərinin romanı, Nizami epoxasının ədəbiyyat üslubunda yazılmış tarixidir. Məmməd Səid Ordubadi hələ keçən əsrin 30-40-cı illərində keçmiş sovet ideologiyasının xalqa soykəkünü, tarixini unudurmaq, manqurtlaşdırmaq vəziyyətlərini dövlət səviyyəsində həyata keçirdiyi bir zamanda "Qılinc və qələm" tarixi romanını yazmaqla Azərbaycanda milli-mənəvi özünüdərk proseslərinin tarazlığını qoruyub saxlamağa, dərinləşdirməyə şəraflə xidmət göstərmişdir".

"Qılinc və qələm" romanında yazıçı ideyanı müasirləşdirmək xatirinə tarixi modernizə edir. Nizaminin, onun yaxın dostu Fəxrəddin və Qızıl Arslanın parçalanmış Azərbaycanı (Şimali və Cənubi Azərbaycanı) millətə istiqlalyyət qazanmaq məqsədilə birləşdirmək cəhdləri buna misal ola bilər. Romanın yazıldığı illər Cənubi Azərbaycanda milli dövlət uğrunda gedən mübarizə illərinə təsadüf edildiyindən M.S.Ordubadi bu ideyanı tarixdə də axtarmağa səy göstərmişdir.

"Qılinc və qələm" romanında Nizami ilə yanaşı, Xaqani, Məhsəti xanım, Əbü-lülə, Cahan Pəhləvan, Məhəmməd, Qızıl Arslan, Əbülmüzzəffər, Şirvanşah III Toğrul, kimi onlarla başqa tarixi simalar iştirak edir. Lakin Nizami dühasının surəti öz dolğunluğu, canlılığı, hərtərəfliyi ilə bu şəxsiyyətlərin hamısından yüksəkdə durur. Yazıçı Nizaminin şəxsi həyatını, mə-

həbbətini, ailə mühitini, onun siyasi, ictimai, fəlsəfi və ədəbi görüşlərini kolliziyalarla sıx əlaqədə açıb göstərir.

Böyük Nizaminin bədii surətini yaratmaq,

onun yaşadığı mürəkkəb dövrü təsvir etmək, əlbəttə ki, hər bir ədəbiyyatçı üçün çətin olduğu kimi, M.S.Ordubadi üçün də olduqca çətin məsələ idi. Məşhur "Qılinc və qələm" romanında Məmməd Səid Ordubadi bu çox çətin məsələni özünəməxsus bədii-fikri səviyyəsində və ustalıqla həll etmişdir. Cəsarətlə seçdiyi vəzifəni layiqincə yerinə yetirmək üçün yazıçı bir çox tarixi mənbələrdən, qədim əlyazmalardan, sənədlərdən geniş istifadə etmiş, bunları tədqiqatçı alim səbri və fədakarlığı ilə diqqətlə öyrənmiş, bədii əsərində yeri gəldikcə bu mənbələrdən qiymətli parçalar vermişdir. Azərbaycan ədəbiyyatında öz tarixi-inqilabi romanları ilə möhkəm mənəvi kök salmış M.S.Ordubadi bütün əsərlərində olduğu kimi "Qılinc və Qələm" romanında da uzaq tarixi keçmiş, tarixi çəxsiyyətləri obyektiv surətdə canlandırır, hadisələrin və xarakterlərin ictimai mahiyyətini düzgün göstərir, tarixin hərəkətverici qüvvəsi kimi xalq həyatını və mübarizəsini real cizgilərlə, eyni zamanda romantik ruhda təsvir edir. M. S.Ordubadi təsirli epizodlarla göstərir ki, şahların bütün söylərinə, cəhdlərinə baxmayaraq, böyük şair sarayda yaşayib-yaratmaq təklifindən saray şairi olmaq imkanından qəti surətdə imtina edir.

Ölməz şairin sadə həyat tərzini sevməsi

və bununla iftixar etməsi həqiqətdir, bunu tarixi mənbələr də təsdiq edir. Yazıçı, şəxsi, həmin tarixi məlumatlara əsaslanmışdır. Məsələn, XIII əsrin məşhur hind şairi, özünü Nizaminin şagirdi hesab edən Əmir Xosrov Dəhləvi yazmışdır. O, (yəni Nizami...Ə.M.) zərxara və zərbafta geyimləri sevməzdi. Köhnə, sadə libas geyməyi özünə şərafət bilirdi. Yer və Göy onun malikanələri idi, o isə bir parça köhnə həsirin üstündə əyləşərdi... sərəvətdən, vardan məhrum idi.

M. S. Ordubadi göstərir ki, Nizamini hətta sevgi çağırışları da saray mühitinə cəlb edə bilmir. Saray şairi Əbü-lülənin qızı Məhtəb xanım gənc İlyası - Nizaminin sevir. Gəncə hökumdarı Əmr İncancın qızı Qətibə şairə pərəstəş edir, onu bütün varlığı ilə sevir, lakin Nizami sadə kəndçi qızı Rənanın məhəbbətini və mühitini üstün tutur, onlara sədaqətini heç bir başqa səadət və mənsəb vədlərinə dəyişmir.

M.S.Ordubadının xidməti həm də bundadır ki, o, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, obyektiv tədqiqatçı məharəti ilə yazıçı təxəyyülünü üzvü surətdə birləşdirilmiş və nəticədə Nizami surətini layiq olduğu yüksəklikdə canlandırılmışdır.

"Qılinc və Qələm" romanında Nizami filosof, siyasi və ictimai xadim, böyük vətənpərvər və humanistdir. Gənc İlyas Nizami şairə Məhsəti xanımın köməyi ilə Zəncanlı Əxi Fərruxun ümumi qardaşlıq ideyaları ilə tanış olub, bu əqidənin mətanətli tərəfdarları sırasına keçir.

Yazıçı xalq içərisində doğulmuş bu əqidənin necə yazıldığını, gənc Nizamiyə necə təsir göstərdiyini, onun dünyagörüşünün yetkinləşməsində nə cür böyük rol oynadığını bədii ümumiləşdirilmiş lövhələrlə əks etdirir.

Kəndlərdən birində

Babək nəslindən olan Canpolad şairdən Əxi Fərruxla tanış olub-olmadığını soruşur.

Qoca Canpolad Nizamini əxilərin ideyasını öz əsərlərində ilhamla təbliğ etməyə çağırır. Qocanın arzusu budur ki, şair yer üzündəki bütün insanları, bütün xalqları birliyə, qardaşlığa səsləsin.

Romanın sonrakı fəsilərində biz həmin ideyaların Nizami zəkasında və yaradıcılığında necə dərin kök saldığını, necə parlaq poetik obrazlarla əbədiləşdirildiyini görürük. Şair əməkçilərin qardaşlıq və bərabərlik dövləti haqqında arzularını öz poemalarında ifadə edir, sadə əmək adamlarının nəcib sifətlərini tərənnüm edir.

(ardı növbəti sayımızda)

Əlimuxtar Muxtarov
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Gəncə Bölməsi,
Nizami Gəncəvi Mərkəzi